

УДК 658.155:330.131

Прокопенко В.І., Пілова Д.П.

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Проаналізовано існуючі підходи щодо визначення поняття економічної безпеки підприємства та способи її вимірювання. Запропоновано модель її формування для підприємств гірничо-збагачувальної галузі. Наведено алгоритм аналізу економічної безпеки та обґрунтовано показник чистого прибутку як критерій оцінки рівня економічної безпеки підприємства.

Existing approaches to definition of enterprise economic security and ways of its measuring are analyzed. The model of economic security forming is proposed for mining enterprises. The algorithm of economic security analysis is offered. Net profit as the criteria of level's evaluation of enterprise economic security is substantiated.

Становлення ринкової економіки в Україні значною мірою вплинуло на умови господарювання підприємств: посилився вплив зовнішнього середовища через перехід к новим формам державного регулювання, господарювання в умовах постійного дефіциту та протиріч правової бази, відсутності науково-обґрунтованої концепції реформ тощо. Внаслідок цього функціонування підприємств на сьогодні характеризується високим рівнем невизначеності, ступінь узгодженості з ним значною мірою визначає ефективність їх господарської діяльності. Вирішенню наведеного питання присвячені наукові праці в галузі економічної безпеки підприємства.

Найбільш поширене трактування поняття «економічна безпека підприємства», визначене в роботах Клейнера Г.Б. [1], Олійникова Е.А. [2], Мунтіяна В.І. [3], Покропивного С.Ф. [4], Груніна О.А. та Груніна С.О. [5], полягає в розумінні її як стану корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, який забезпечує найбільш ефективне їх використання для сталого функціонування та розвитку підприємства, а також запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам). При цьому стан економічної безпеки обумовлює досягнення головних цілей діяльності підприємства.

Якщо у визначенні поняття економічної безпеки підприємства більшість авторів мають схожі позиції, то способах щодо її вимірювання підходи мають більше відмінностей. Виділено три їх основні групи: підходи на базі порівняння фактичних показників діяльності підприємства з граничними [5], шляхом аналізу функціональних складових використання корпоративних ресурсів підприємств [3, 4] та з використанням методик сукупних критеріїв, які за своєю природою є різними [1, 2, 6].

Оцінка рівня економічної безпеки шляхом порівняння фактичних показників діяльності підприємства з граничними не дає чіткого розуміння про рівень економічної безпеки, що існує на підприємстві, оскільки граничний рівень показників є умовним. Часто вони не враховують галузеві особливості підприємства, а саме ці особливості можуть суттєво змінювати значення вказаних показників. В умовах своєї галузі підприємство може мати досить сталий стан, але наведений аналіз може цього не підтвердити. У випадку, якщо граничні норми встановлює саме підприємство, оцінка рівня його економічної безпеки носить досить локальний характер.

Аналіз кожної з функціональних складових використання корпоративних ресурсів підприємства та їх сукупний вплив на рівень економічної безпеки не враховує фактору часу, тобто стадію життєвого циклу підприємства, на якій можна очікувати негативний вплив загроз та міру впливу цього фактору в даний час. Також, оскільки визначення критерію функціональної складової полягає в дослідженні негативного впливу факторів середовища

господарської діяльності підприємств на неї, викликає складність оцінити міру впливу одного фактора на декілька складових.

Дослідження рівня економічної безпеки з використанням сукупних критеріїв має метою оцінити результати господарської діяльності організації взагалі. Складність дослідження полягає у тому, щоб використати для аналізу показники, які будуть максимально охоплювати всі сторони діяльності підприємства.

Виходячи з різноманітності підходів щодо трактування поняття економічної безпеки підприємства та оцінки її рівня актуальною є задача уточнення змісту цього поняття та встановлення критеріїв щодо формування рівня економічної безпеки.

Визначення поняття економічної безпеки безпосередньо пов'язане з урахуванням впливу факторів мікро- та макросередовища. При цьому зміна цих факторів може представляти певну загрозу діяльності підприємства, яка вимірюється різним ступенем вагомості в контексті сталості його роботи.

Мікросередовище має прямий вплив на функціонування організації внаслідок дії таких факторів: діяльність самої організації; взаємовідносини з постачальниками; маркетингові посередники (тобто торгівельні посередники, фірми-спеціалісти з організації руху товарів, агентства з надання маркетингових послуг та кредитно-фінансові установи); клієнти, клієнтурні ринки яких представлені споживацьким ринком, ринком виробників, ринком проміжних продавців, ринком державних установ, міжнародним ринком; конкуренти та контактні аудиторії. Макросередовище впливає на мікросередовище через дію факторів демографічного, економічного, природного, технічного, політичного та культурного характеру [7].

Ефективність господарської діяльності підприємства характеризується сукупною результативністю кожного з видів його діяльності (виробничої, торговельної, комерційної, інноваційної, інвестиційної тощо), яка, в свою чергу, відповідає його стратегічним цілям. В ринкових умовах функціонування основною метою підприємств є досягнення стійкого рівню прибутку як результату господарської діяльності підприємства. Відповідно до цього, рівень економічної безпеки буде визначати рівень досягнення підприємством його стратегічної мети.

Стратегічна мета підприємства формується під впливом макро- та мікросередовища та формує його стратегію. Управлінські рішення за обраною стратегією мають передбачати здатність різних видів діяльності підприємства відповідним чином корегувати зі змінами, що відбуваються в навколишньому середовищі. Поряд з адекватною реакцією на вплив факторів середовища підприємства, управління базується й на використанні потенціалу підприємства (виробничого, економічного, організаційного та іншого). Узгодження економічних можливостей та інтересів підприємства із зовнішнім середовищем забезпечує досягнення поставленої мети. Виходячи з вищенаведеного можна дійти висновку, що ступінь виконання управлінських рішень є вимірювачем економічної безпеки підприємства. Розглянемо загальні положення, що формулюють той чи інший рівень безпеки.

Управлінські рішення слід приймати для кожного рівня суб'єкту управління і від кожного рішення може залежати результативність роботи всього підприємства. З економічної й управлінської точок зору оперативні та поточні рішення треба розглядати як чинник підвищення ефективності господарювання. Загалом господарська діяльність залежить від якості рішень, прийнятих менеджерами усіх видів планування і організації заходів щодо виконання визначеної стратегії та досягнення поставленої мети. При цьому рішення, які приймаються за будь-якою сферою діяльності, умовно можна поділити на рішення щодо: 1) стратегії підприємства; 2) прибутку; 3) факторів, які спрямовані на утворення прибутку тощо.

Гірничі підприємства, а втім як і будь-які інші, здійснюють господарську діяльність на основі стратегічного планування й управління. Якщо планування націлене на прийняття оптимальних стратегічних рішень, то стратегічне управління зорієнтоване на досягнення певних результатів: освоєння нових ринків, нових видів продукції та нових технологій тощо. В теорії стратегічного управління виділяють два напрямки його розвитку: по-перше, як продовження стратегічного планування; по-друге, стратегічного управління у реальному масштабі часу, що забезпечує вирішення стратегічних завдань, які виникають несподівано. Саме цей вид стратегічного управління слід розвивати у гірничодобувній галузі, де зміни у зовнішньому середовищі відбуваються досить часто і є непередбачуваними, що вимагає адекватної реакції.

Зміну економічної безпеки позитивного чи негативного змісту може викликати будь-який чинник внутрішнього або зовнішнього середовища. Зокрема чинниками управління економічною безпекою підприємства через його внутрішні фактори є наступні:

- якість менеджменту та організаційної структури;
- рівень кваліфікації персоналу та його матеріального заохочення;
- технічний та технологічний стан виробництва;
- маркетингова діяльність;
- організація основного та допоміжного виробництв;
- інвестиційна діяльність;
- інноваційна діяльність;
- економічний та фінансовий розвиток;
- соціальний розвиток;
- інші види діяльності.

Рівень економічної безпеки має бути інструментом, що здатен ідентифікувати існуючі на підприємстві проблеми, дозволити оцінити їх та звернути увагу на вдосконалення різних видів діяльності підприємства, що є багатогранною оцінкою й обумовлено багатоплановістю вирішуваних завдань, їх масштабністю.

Рівень економічної безпеки гірничо-збагачувальних підприємств з метою прийняття адекватних управлінських рішень повинен враховувати особливості галузі, в якій він існує. Умови функціонування цих підприємств, характеризується наступними особливостями:

–природними (вплив кліматичних, геологічних, гірничо-технічних умов залягання родовища корисної копалини на технічні й економічні показники гірничо-збагачувального виробництва);

–технічними (застосування великовантажного, великогабаритного устаткування, його підвищений знос, унікальність виготовлення провідних агрегатів, комплексів, установок, адаптованих до конкретних умов експлуатації);

–технологічними (велике за розмірами робоче місце, постійне переміщення робочої зони у просторі, змінні параметри гірничих виробок з видобутку корисної копалини, необхідність забезпечення безперервної можливості видобування мінеральної сировини для виготовлення продукції, необхідність постійного управління технологічними параметрами виробничих процесів згідно з якістю сировини, значний обсяг непромислових відходів та забруднення навколишнього середовища);

–економічними (запаси мінеральної сировини обмежені і не відтворюються, в собівартості продукції гірничо-збагачувального комбінату (залізрудного концентрату) значну частину (біля 60%) складають витрати на сировину, незалежність від постачальників мінеральної сировини (її виробляє (добуває) саме підприємство), обмежений асортимент продукції, що поставляється металургійним заводам як металургійна сировина; значна

залежність від природних умов експлуатації родовища корисної копалини, на які підприємство не може впливати);

– організаційними (зміна природних умов видобутку та переробки мінеральної сировини вимагає зміни технічних засобів і технологічного виконання виробничих процесів, необхідність спільного погодження у часі й просторі обсягів робіт за основними та допоміжними виробничими процесами, взаємодія підприємств між собою у складі технологічного комплексу виробництва продукції, необхідність використання великих земельних ресурсів для розміщення відходів виробництва).

Перелічені особливості вказують на те, що гірничі підприємства функціонують в умовах підвищеної складності техніки, технології та організації виробництва, що змінюються у часі та просторі безперервно і не прогнозовано. Такі умови спричиняють необхідність ретельного, обережного ведення господарської діяльності.

Процес прийняття рішень, що забезпечують досягнення стратегічної мети, здійснюється у ситуаціях, коли: умови прийняття рішення визначені; в умовах визначеного ризику; в умовах невизначеного ризику [8]. В основі цього підходу лежить розуміння сутності прибутку як винагороди підприємцю за прийнятий ризик, тобто за подолання невизначеності. Джерелом цього прибутку є діяльність підприємців в умовах ризику та невизначеності.

Концепція ризикового прибутку не є обґрунтованою, оскільки ризик – не самостійний фактор виникнення прибутків. Зокрема, чистий прибуток може бути платою за здійснення підприємцем нововведень, впровадження в компанії передових досягнень науково-технічного прогресу. Але такий прибуток є тимчасовим, тому що він зникає в разі впровадження нововведень конкурентами. Тому отримання підприємцем прибутку слід розглядати як взаємодію його дій у площині функціональних складових підприємства в умовах ризику та невизначеності.

Варіант визначеності умов прийняття рішень передбачає наявність повноцінної інформації у особи, що приймає рішення (рішення в умовах визначеності). Другий варіант полягає в тому, що для кожної здійснюваної альтернативи очікується отримання різних результатів з відповідної кожному з них (часто суб'єктивною) ймовірністю. Відзнака прийняття рішень в умовах невизначеності в тому, що ймовірність здійснюваних альтернатив невідома. Невизначеність ситуації при прийнятті рішення враховується таким чином, що менеджери відмовляються від найбільш вигідних альтернатив заради більшої визначеності при несприятливих умовах та більш низьких результатах.

З огляду на вищенаведене, прийняття рішень не може гарантувати високого ступеню їх правильності. Ймовірність вірного вибору підвищують на підставі раціонального вирішення проблеми, яка розглядається у двох напрямках: як головне протиріччя на шляху досягнення мети та як потенційна можливість прийняття вірного рішення.

У загальному вигляді можливі вимоги до прийняття управлінського рішення зводяться до наступних:

- 1) досягти мети на рівні поточного або оперативного планування;
- 2) мати мінімум виробничих втрат на досягнення поставленої мети;
- 3) досягти оперативної керованості об'єктом;
- 4) впливати на керований об'єкт доти, доки існують об'єктивні чинники, що обумовили його зміну;
- 5) забезпечити реалізацію рішення необхідними ресурсами.

У цілому підвищення рівня економічної безпеки дозволяє підприємству знижувати плату за ризик.

Виходячи з вищенаведеного, економічну безпеку підприємства можна визначити як захищеність суб'єкта підприємництва від негативних впливів на його науково-технічний, технологічний, виробничий, кадровий потенціал та здатність суб'єкта до відтворення його потенціалу. У загальному сенсі визначення рівня економічної безпеки підприємства полягає у вимірюванні його здатності чинити опір сукупному впливу загроз, що існують в його середовищі. Можна сказати, що рівень економічної безпеки є узагальнюючим критерієм, що відображає доцільність та правильність обраної підприємством стратегії господарювання.

Рівень економічної безпеки повинен максимально охоплювати результати усіх видів діяльності підприємства та оцінювати його здатність узгоджувати власні економічні інтереси із впливом середовища. Основним чинником, що впливає на зміни рівня економічної безпеки підприємства можна вважати чистий прибуток, оскільки він є узагальнюючим показником оцінки ефективності функціонування кожного суб'єкта господарської діяльності. Саме в прибутку акумулюються результати всіх сторін діяльності підприємства: обсяги виробництва та реалізації, показники використання виробничих ресурсів і собівартість тощо.

Загальна схема запропонованого аналізу економічної безпеки підприємства представлена на рис. 1. Згідно з нею в показнику чистого прибутку підприємства акумулюються всі результати щодо господарської діяльності, а саме: урахування чинників досягнення стратегічних цілей підприємства, впливу умов ризику та невизначеності, в яких функціонує підприємство, та факторів дій функціональних складових його виробничо-господарської діяльності. До функціональних складових відносяться: фінансова, інтелектуальна та кадрова складові, техніко-технологічна, політико-правова, інформаційна, екологічна та силова складові.

Фінансова складова означає досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів. Інтелектуальна і кадрова – збереження та розвиток інтелектуального потенціалу підприємства й ефективне управління персоналом. Під техніко-технологічною складовою розуміється ступінь відповідності техніки та технології на підприємстві сучасним світовим аналогам щодо оптимізації витрат ресурсів. Політично-правова складова має на увазі дотримання чинного законодавства та всебічне правове забезпечення діяльності підприємства. Інформаційна складова – це ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення за усіма напрямками діяльності підприємства. Екологічна складова має під собою дотримання чинних екологічних норм, мінімізацію забруднення довкілля виробничими викидами. Силова складова визначається забезпеченням фінансової безпеки працівників фірми та збереження майна [4].

Чистий прибуток віддзеркалює ефективність господарювання підприємства за усіма напрямками його діяльності. Він становить основу розвитку підприємства та зміцнення його фінансових відносин з партнерами. Окрім цього, прибуток є джерелом засобів його життєдіяльності, економічного та соціального розвитку. Накопичені кошти можуть бути спрямовані до фондів нагромадження та споживання, що надає можливість своєчасно сплачувати встановлені суми дивідендів, використовувати кошти для матеріального заохочення працівників підприємства, соціального розвитку та благодійної діяльності, розвитку виробництва, формування резервного фонду.

Показник чистого прибутку підприємства дозволяє дослідити його функціональність, тобто які потреби спроможний задовольнити існуючий на підприємстві рівень чистого прибутку. Зрозуміло, що перелік цих потреб залежить від того, на якому рівні функціонування знаходиться підприємство. Наприклад, якщо підприємство знаходиться на межі банкрутства, то воно має рівень доходу, не достатній для задоволення компенсації витрат підприємства, тоді як прибуткове підприємство має можливість соціального розвитку, матеріального заохочення тощо. Тому в подальших розробках критерію оцінки економічної

безпеки підприємства вважається за потрібне класифікувати чистий прибуток згідно з його рівнями.

Рис. 1 Структура алгоритму аналізу рівня економічної безпеки підприємства

Література

1. Стратегии бизнеса: Аналитический справочник. Айвазян С.А., Балкинд О.Я., Баснина Т.Д. и др. / Под ред. Г.Б. Клейнера. – М.: КОНСЭКО, 1998.
2. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность). / Под редакцией Е.А. Олейникова. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288с.
3. В.І. Мунтян. Економічна безпека України. – К.: Видавництво КВІЦ, 1999. – 462 с.
4. Економіка підприємства: Підручник / За заг. ред. С.Ф. Покропівного. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 528 с., ил.

5. О. Грунин, С. Грунин. Экономическая безопасность организации. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.: ил. – (Серия «Учебные пособия»)
6. Г. Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
7. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. – М.: «Ростинтэр», 1996. – 704 с.
8. Экономика предприятия: Пер. с нем. – М.: ИНФРА-М, 1999. – XVI. 928 с.

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Галушко О.С. 11.05.06*

*Надійшла до редакції
18.04.06*